

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Sharqshunoslik. Востоковедение. Oriental Studies

SHARQSHUNOSLIK
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ
ORIENTAL STUDIES

Jurnal websayti:

<https://orientalstudies.uz/index.php/os>

O‘ZBEK VA ARAB ADIBLARI IJODIDA “ESKI MAKTAB” TIZIMINING BADIY TALQINI

Shaxlo Ahmedova

Flogiya fanlari nomzodi, dotsent

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Toshkent, O‘zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so‘zlar: *Eski maktab, musulmon ta’lim tizimi, madrasa, ma’rifatparvarlik adabiyoti, “Ayyam”, “Xotira esdaliklari”, “Mulla”, ta’lim islohotlari.*

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek-arab adiblari ijodida “eski maktab” timsoli kuzatiladi. O‘rta asrlarda mushtarak islom tamadduni o‘z taraqqiyotida ulkan madaniy-ilmij-adabiy yuksalish bosqichlardan o‘tdi. Islom ma’rifati solih musulmondan ilohiy va dunyoviy ilmlardan xabardor bo‘lishni talab qilardi. Musulmon an’anaviy ta’lim tizimi ikki bosqichli bo‘lib, birinchisi maktab – unga dastlabki bilim berish, yozuv, o‘qish, Qur’oni karimni yodlash kabi vazifalar yuklangan edi. So‘ngra, o‘quv jarayoni o‘rta va oliy diniy o‘quv yurti – madrasalarga ko‘chardi. U yerda ulamolar va maktabdorlar, davlat devonxonalariga kotiblar (xodimlar) tayyorlanar edi. Ko‘pincha madrasalar katta masjidlar qoshida ochilardi. Bizning mintaqamizda har bir shaharda maktablar va madrasalar bo‘lgan. Madarsalarda diniy fanlar – Qur’oni karimning tafsiri, hadislar, shariat qonunlari bilan birga tibbiyot, aruz ilmi, riyozat, falsafa, jug‘rofiya va boshqa fanlardan saboq berilgan. Butun dunyoga tanilgan buyuk allomalarimiz mana shu an’anaviy musulmon ta’limini olgan.

Shuningdek, ushbu maqolada kech o‘rta asrlarga borib dastlabki ta’lim o‘chog‘i – maktablar bir muncha oldingi mohiyatini yo‘qotib, asosan, alifbo o‘rgatuvchi va Qur’oni karim ma’nosini yaxshi tushuntirmasdan yodlatuvchi muassasaga aylanganligi xususida so‘z yuritiladi. Yangi davrga borib bunday maktablar bilim berishda hayotdan uzilib, ro‘y berayotgan o‘zgarishlarga mutlaqo javob bermasdan qoldi. Ko‘pincha ularda muallimlikni chalasavod mullalar bajarardi, bolalarni o‘rgatishga faqat eski an’anaviy usullardan foydalanardilar. Yangi davrda, ayniqsa, ma’rifatparvarlik bosqichida (XIX–XX asr boshida) Turkistonda ham, arab olamida ham yangi maktablarga,

zamonaviy o'qishga ehtiyoj tobora shiddatli kuchaydi. Eski maktab tizimi esa qattiq tanqidga olindi. Shunisi qiziqki, bu jarayon Turkistonda va arab olamida bir vaqtda o'xshash tarzda kechdi, vaholanki, bu mintaqalar bir-biridan ancha uzoqda joylashgan bo'lsa ham. Hayot muammolariga hozirjavob badiiy adabiyot o'z tomonidan eski maktab muammosiga yondashib, Turkistonda ma'rifatparvar adiblar Sadriddin Ayniy va Abdulla Avloniy asarlarida o'z ifodasini topdi.

Sadriddin Ayniy o'zining "Eski maktab" asarida o'sha davr ta'lim tizimining sustligi, insonlarning loqaydligi, bugunini o'ylab yashagani-yu, farzandlari taqdiriga yetarli e'tibor bermaganini ko'rsatib beradi.

Maqolada o'zbek ma'rifatparvarlari bilan bir qatorda buyuk arab yozuvchisi Toha Husaynning "Kunlar" ("Ayyam") romani, Kuvayt adabiyotining taniqli adibasi Surayyo Baqsamiyning "Mulla", Birlashgan Arab Amirligi adabiyotining yorqin vakilasi Shayxa Naxiyning "Xotira esdaliklari" kabi asarlari tahlilga tortilgan.

Shunisi e'tiborga molikki, yuqorida Sadriddin Ayniyning "Eski maktab" asarida keltirilgan vaziyatni biz XX asr 30-yillarida yaratilgan Toha Husaynning "Kunlar" romanida, shuningdek, XX asr 70-yillarida yaratilgan Surayyo Baqsamiyning "Mulla" hikoyasida ham ko'ramiz.

Shakhlo Akhmedova

Ph.D., associate professor

Tashkent State University of Oriental Studies

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: *Old school, Muslim education system, madrasah, enlightenment literature, "Ayyam", "Memories of memory", "Mulla", educational reforms.*

Abstract: This article observes the image of "old school" in the works of Arab-Uzbek writers. In the Middle Ages, the common Islamic civilization went through the stages of great cultural, scientific and literary growth in its development. Islamic enlightenment required a righteous Muslim to be aware of divine and worldly knowledge. The traditional Muslim education system is two-stage, the first is the school, which provides basic knowledge, writing, reading, Tasks such as memorizing the Qur'an were assigned. Then, the educational process moved to secondary and higher religious educational institutions-madrasahs. Clerks and schoolmasters, secretaries (employees) for state offices were trained there. Madrasahs were often opened near large mosques. In our region, there were schools and madrasahs in every city. In the madrasahs, religious studies - interpretation of the Holy Qur'an, hadiths, laws of Sharia along with medicine, astrology, mathematics, philosophy, geography and other subjects are taught. Our great scholars known all over the world received this traditional Muslim education.

Also, this article talks about the fact that by the late Middle Ages, primary educational centers-schools have lost their

former essence and turned into an institution that mainly teaches the alphabet and memorizes the Holy Qur'an without explaining its meaning well. By the new era, such schools were cut off from life in providing education and completely did not respond to the changes taking place. Most of the time, they were taught by illiterate mullahs, who used only old traditional methods to teach children. In the new era, especially in the stage of enlightenment (XIX-early XX centuries), the need for new schools and modern education has become increasingly intense both in Turkestan and in the Arab world. The old school system was severely criticized. It is interesting to note that this process took place simultaneously in Turkestan and in the Arab world, although these regions are located far from each other. Fiction literature, which is a modern answer to the problems of life, approached the problem of the old school and found its expression in the works of enlightened writers Sadriddin Ainiy and Abdulla Avloni in Turkestan.

Sadriddin Ainiy in his work "Old School" shows the slowness of the education system of that time, the indifference of people, that they lived thinking about today and did not pay enough attention to the fate of their children. Along with Uzbek intellectuals, the novel "Days" ("Ayyam") by the great Arab writer Toha Husayn, "Mulla" by Surayya al-Baqsamī, a well-known writer of Kuwaiti literature, and "Memories of Memory" by Sheikha al-Nakhi, a bright representative of the literature of the United Arab Emirates, are analyzed in the article. drawn. It is worth noting that the situation presented above in Sadriddin Aini's "Old School" is also seen in Toha Husayn's novel "Days" created in the 30s of the 20th century, as well as in the story "Mulla" by Surayyo Baqsamī, created in the 70s of the 20th century.

Шахло Ахмедова

*доктор филологических наук,
Ташкентский государственный университет востоковедения
Ташкент, Узбекистан*

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: *Старая школа, система мусульманского образования, медресе, просветительская литература, «Айям», «Воспоминания памяти», «Мулла», образовательные реформы.*

Аннотация: В данной статье рассматривается образ «старой школы» в произведениях арабо-узбекских писателей. В Средние века общеисламская цивилизация прошла в своем развитии этапы большого культурного, научного и литературного подъема. Исламское просвещение требовало, чтобы праведный мусульманин осознавал божественное и мирское знание. Традиционная мусульманская система образования была двухступенчатая, первая – это школа, дающая базовые знания, письмо, чтение, а также ставились такие задачи, как заучивание Корана. Затем образовательный процесс

перешел в средние и высшие религиозные учебные заведения-медресе. Здесь готовили писарей и школьных учителей, секретарей (служащих) государственных учреждений. Медресе часто открывались рядом с большими мечетями. В медресе преподавалось религиозоведение – толкование Священного Корана, хадисов, законов шариата, и наряду с этим преподавались медицина, астрология, математик, философия, география и многие другие предметы. Наши великие ученые, которые известны во всем мире, получили именно такое традиционное мусульманское образование.

Также в данной статье говорится о том, что к позднему Средневековью начальные учебные центры – школы утратили свою былую сущность и превратились в учреждение, в основном обучающее азбуке и заучивающее Священный Коран без толкового объяснения его смысла. К новому времени такие школы были оторваны от жизни в обеспечении образования и совершенно не реагировали на происходящие изменения. Большую часть времени их обучали неграмотные муллы, которые использовали только старые традиционные методы обучения детей. В новую эпоху, особенно в эпоху просвещения (XIX-начало XX вв.), как в Туркестане, так и в арабском мире все более обострялась потребность в новых школах и современном образовании. Старая школьная система подвергалась резкой критике. Интересно отметить, что этот процесс происходил одновременно в Туркестане и в арабском мире, хотя эти регионы расположены далеко друг от друга. Художественная литература, являющаяся современным ответом на вопросы жизни, подошла к проблеме старой школы и нашла свое выражение в произведениях просвещенных писателей Садриддина Айния и Абдуллы Авлони в Туркестане.

Садриддин Айний в своем произведении «Старая школа» показывает медлительность системы образования того времени, равнодушие людей, что они жили мыслями о сегодняшнем дне и не уделяли должного внимания судьбам своих детей. Наряду с узбекской интеллигенцией роман «Дни» («Айям») великого арабского писателя Тоха Хусейна, «Мулла» известного писателя кувейтской литературы Сурайи аль-Баксами, «Воспоминания о памяти» Шейхи аль-Нахи, яркий представитель литературы Объединенных Арабских Эмиратов, анализируются в статье.нарисовано. Стоит отметить, что ситуация, представленная выше в «Старой школе» Садриддина Айни, прослеживается и в романе Тоха Хусейна «Дни», созданном в 30-х годах 20 века, а также в повести «Мулла» Сурайя аль-Баксами, созданной в 70-х годов XX века.

KIRISH

Oʻrta asrlarda mushtarak islom tamadduni oʻz taraqqiyotida ulkan madaniy-ilmiy-adabiy yuksalish bosqichlardan oʻtdi. Islom maʼrifati solih musulmondan ilohiy va dunyoviy ilmlardan xabardor boʻlishni va “utlub ilman min mahadi ila-l-lahadi” (“Beshikdan to qabrgacha ilm izla”) shioriga amal qilishni talab qilardi. Musulmon anʼanaviy taʼlim tizimida ikki bosqich ahamiyatli edi. Birinchisi, maktab (yozish uchun moʻljallangan makon) – unga dastlabki bilim berish, yozuv, oʻqish, Qurʼoni karimni yodlash kabi vazifalar yuklangan edi. Arab olamida bu soʻz “kuttab” soʻziga almashdi, Usmoniyy Turkiyada, Markaziy Osiyoda, Tataristonda koʻproq “maktab” soʻzi ishlatilib kelindi. Soʻngra, oʻquv jarayoni oʻrta va oliy diniy oʻquv yurti – madrasalarga koʻchardi. U yerda ulamolar va maktabdorlar, davlat devonxonalariga kotiblar (xodimlar) tayyorlanar edi. Koʻpincha madrasalar katta masjidlar qoshida ochilardi. Bizning mintaqamizda har bir shaharda maktablar va madrasalar boʻlgan. Madrasalarda diniy fanlar – Qurʼoni karimning tafsiri, hadislar, shariat qonunlari bilan birga tibbiyot, aruz ilmi, riyozat, falsafa, jugʻrofiya va boshqa fanlardan saboq berilgan. Butun dunyoga tanilgan buyuk allomalarimiz mana shu anʼanaviy musulmon taʼlimini olgan. Soʻngra, kech oʻrta asrlarga borib dastlabki taʼlim oʻchogʻi – maktablar birmuncha oldingi mohiyatini yoʻqotib, asosan, alifbo oʻrgatuvchi va Qurʼoni karim maʼnosini yaxshi tushuntirmasdan yodlatuvchi muassasaga aylandi. Yangi davrga borib bunday maktablar bilim berishda hayotdan uzilib, roʻy berayotgan oʻzgarishlarga mutlaqo javob bermasdan qoldi. Koʻpincha ularda muallimlikni chalasavod mullalar bajarar, bolalarni oʻrgatishga faqat eski anʼanaviy usullardan foydalanardilar. Yangi davrda, ayniqsa, maʼrifatparvarlik bosqichida (XIX–XX asr boshida) Turkistonda ham, arab olamida ham yangi maktablarga, zamonaviy oʻqishga ehtiyoj tobora shiddiat bilan kuchaydi. Eski maktab tizimi esa qattiq tanqidga olindi. Shunisi qiziqki, bu jarayon Turkistonda va arab olamida bir vaqtda oʻxshash tarzda kechdi, vaholanki, bu mintaqalar birbiridan ancha uzoqda joylashgan boʻlsa ham. Hayot muammolariga hozirjavob badiiy adabiyot oʻz tomonidan eski maktab muammosiga yondashib, Turkistonda maʼrifatparvar adiblar Sadriddin Ayniy va Abdulla Avloniy asarlarida oʻz ifodasini topdi.

Maʼrifatparvar yozuvchi Sadriddin Ayniyni mashhur “Eski maktab” (1935) hikoyasi avtobiografik asar boʻlib, yozuvchi unda oʻzining bolalik davri – ilk saboq olish onlarini tasvir etadi.

"Eski maktab"dagi voqealar rivoji XIX asr muhitini oʻquvchining koʻz oʻngida gavdalandiradi.

Hikoya eski maktablarda oʻqish qanday olib borilganligi, dars beruvchi mudarrisning va oʻquvchilarning bilim saviyasi qay darajada boʻlganligini yoritadi. “Eski maktab” hikoyasidagi qahramon oʻziga xos xarakterga ega. U maktabdagi eng kichkina, yuvosh, odobli va qobiliyatli bola sifatida tasvirlanadi. Sadriddinning otasi katta umidlar bilan uni maktabga beradi. Ota-onasi unga “endi gʻayrat qilib oʻqi, tengqurlaring bilan barobar boʻl”, – der edi. Shuning uchun ham u, “Men, menga qattiq taʼsirli boʻlgan mehribon onamning bu nasihatini bajo keltirish, tezroq saboq oʻrganib, oʻz tengqurlarim bilan barobar boʻlish va hatto ulardan oʻzib ketishni istar edim”¹. Yozuvchi hikoyani bolalarga xos sodda, samimiy tilda bayon etgan. Voqeaning bola tilidan ifoda etilishi hikoyaning taʼsirchanligini, jozibasini oshirgan. Voqealar, obrazlar jonli chiqqanligi hikoyaning badiiy baquvvat boʻlishiga olib kelgan.

Maktabga oʻqishni oʻrganish maqsadida domladan saboq olishga borgan qahramon, bir oʻquvchi bolaning domla tomonidan kaltaklanishini koʻrib, qattiq taʼsirlanadi, iztirobga tushadi, hatto "domlaning kaltagi boʻlsa, dadamning pichogʻi bor. Agar meni ursa, dadamga aytaman, dadam uni qulogʻini kesib tashlaydi", – deya oʻziga taskin beradi. Bu sodda soʻzlarni oʻqigan kitobxon yuziga beixtiyor tabassum yuguradi.

Yosh Sadriddinning adolat tarafdori boʻlib ulgʻayishi, yozuvchi va shoir boʻlib yetishishiga sababchi boʻlgan otasi, maktab domlasining kirdikorlarini, uning chalasavodligini, boʻlar-boʻlmasga bolalarni jazolashini, ayniqsa, pulga oʻchligini tez anglaydi. Dadasi uyga qoʻshnilarni chaqirib, bolalarni oʻqitayotgan domlaning oʻzi hali chalasavod ekanligini uqtiradi. Ammo yigʻilgan otanalar esa, domla harf tanitib qoʻyayotgani yetarli, deb tarqashadi. Bu manzara orqali yozuvchi oʻsha

¹ A.Suyumov, M.Jumaboyev. Bolalar adabiyoti. – T: “Oʻqituvchi”.1995. – B. 64

davr ta'lim tizimining sustligi, insonlarning loqaydligi, buguninigina o'ylab yashagani-yu, farzandlari taqdiriga yetarli e'tibor bermaganini ko'rsatib beradi.

Asar so'nggida hikoya qahramoni bir mulla bilan abjad yil hisobidan savol-javob qilib bellashgani, unda Sadridin g'olib bo'lib, mullavachcha yengilgani ko'rsatilgan. Abjad hisobini esa bola dadasidan o'rgangan edi. Chunki dadasi o'z zamonasining savodli, bilimli kishilardan bo'lgan. Mulla nomini olgan ko'plab "mullavachchalar" kabi bu mulavachcha ham yetarli savod chiqarmagan, oddiy narsalarni bilmagan edi.

Shunisi e'tiborga molikki, xuddi shunday vaziyatni biz XX asr 30-yillarida yaratilgan buyuk arab yozuvchisi Toha Husaynning "Kunlar" ("Ayyam")² romanida ko'ramiz. Bu roman ham avtobiografik tarzda yozilgan bo'lib, yozuvchi unda bolalik yillarini eslaydi. U ham qishloqning eski maktabida – kuttabda o'qiydi, chalasavod mulla qo'lida tahsil oladi. Mullaning ota-onalardan pul undirishdagi xurmacha qiliqlari bolalar kulgusini keltiradi. U hech qanday bilim berolmaydi. Roman qahramoni faqat o'zining tirishqoqligi va iste'dodi orqali savod chiqaradi, Qur'onni yodlaydi, ma'nolarini tushunib oladi, oliy o'qishga kiradi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, Toha Husaynning «Kunlar» romani avtobiografik asar bo'lib, unda muallif Nil bo'yidagi kichik shaharchadagi Kuttabda o'qigan davri haqida hikoya qiladi.

«Avvalo, bu asardagi ilgari arab adabiyotiga begona bo'lgan realistik tamoyil hayratga soladi», – deb yozgan edi Anastas Xolidov³. Kitobxon ko'z o'ngida islom ruhi bilan yo'g'rilgan, xalq dinining o'ziga xos shakliga ega, maishiy tafsilotlarga to'la hayot gavdalanadi. Asarda tadqiq qilinayotgan hayot lavhalariga ijtimoiy ma'no berilgan. Kichik shaharchada o'zaro kurashayotgan kuchlar, ziddiyatlarning avj olishi, keyinroq shaharchanigina emas, butun mamlakatni larzaga soladigan ziddiyatlarning keskinlashib borishi badiylikka putur yetkazilmagan holda ochib berilgan.

Kitobxon ko'z oldidan din peshvolari bo'lgan qator obrazlar o'tadi. Muallif shayxlar, qozilar azayimxonlar haqida yozarkan, o'z kinoyasini yashirmaydi. Asarda kuttabning nodon va kaltabin muallimining esda qolarli obrazi yaratilgan. Uning uchun o'quvchilar bilimining o'lehoivi – Qur'on ma'nosini tushunmasdan ko'r-ko'rona yodlash, shuningdek, ota-onalardan keladigan nazr-niyozning miqdori.

"Kunlar" romani yengil yumor bilan yo'g'rilgan. Ba'zida esa bu yumor ayovsiz achchiq kinoyaga aylanadi (sufiylar zikr tushish sahnasi, Qohiradagi birinchi ma'ruza), ba'zida yozuvchi bir luqma tashlashi bilan kulguli vaziyat tug'iladi.

Quvayt adabiyotining yorqin namoyandasi Surayyo Baqsamiyning «Mulla»⁴ hikoyasidagi maktab tasviri ham Sadridin Ayniyning «Eski maktab»idagi voqealar tasvirini eslatadi: o'sha-o'sha qo'lida uzun kaltak tutgan domla. O'sha-o'sha kaltak bilan o'quvchilarning tovoniga urishlar, o'sha-o'sha o'quvchilar tomonidan so'zlarning ma'nosini uncha fahm etmasalar-da, ularni jon-jahdlari bilan yodlashlari, arzimagan gunoh uchun ayovsiz jazo va bolalarning ota-onalaridan nimadir undirish harakatlari.

Mullaning rahmsizligi o'quvchi Salimda norozilik va haqoratlar uchun qasos olish istagini tug'diradi. Uning bolalarcha sho'xligi domlaning g'azabini junbushga keltiradi va u bolaning a'zoyi badanini momataloq bo'lgunicha shafqatsiz ravishda kaltaklaydi. Alamiga chidolmagan Salim o'z savdo ishlari bilan ketgan otasining ortidan sahro orqali Basra shahriga qochib ketadi. Sahroda adashib qolgan bolani badaviylar oilasi topib oladi va uning ota-onasi kelgunicha parvarish qiladi. Salim sershovqin shaharga qaytadi. Lekin sahrodagi erkin hayot va mehmondo'st badaviylar oilasidagi samimiylik bir umr uning qalbida saqlanib qoladi.

Hikoyada kichik shaharchadagi hali iqtisodiy talato'p va ta'lim sohasidagi islohotlar yetib kelmagan eski maktab tasvirlanadi. Quvaytning ko'pgina yirik shaharlarida ta'lim islohoti bo'lib

² Akbarova M.X. Yangi davr arab adabiyoti (XIX–XX asrlar). T. 2009. – B. 44

³ Таха Хусейн. Избранное. М., 1989. – С. 11

⁴ البقصي ثريا. العرق الأسود. مجموعة قصصية. – الكويت، ١٩٧٧.

o'tgan va buning natijasida Quvayt zamonaviy ta'lim usullari va zamonaviy texnikaga ancha yaqinlashib qolgan edi.

Adibning ilk hikoyalari yozuvchining «Qora ter»⁵ nomli birinchi hikoyalar to'plamiga kiritildi va rus, ingliz, yapon, polyak va boshqa dunyo tillariga tarjima qilindi. Adibning «Mulla» hikoyasi monolog tarzida yozilgan, ya'ni yosh o'spirin o'z hayotidagi epizodlar to'g'risida hikoya qiladi. Qahramon monologi yozuvchiga o'z qahramoni ichki hissiyotlarini o'ta ishonchli tasvirlash va uning ruhiy qiyofasini yaratish imkonini beradi.

Surayyo Baqsamiyning «Mulla» hikoyasi Sadridin Ayniyning «Eski maktab» hikoyasidan ancha kech, ya'ni 70-yillarda yozilgan bo'lsa-da, Quvaytdagi ijtimoiy muhit Sadridin Ayniy tasvirlagan eski maktab muhitiga juda o'xshaydi, chunki bu xalqlar o'z boshidan o'xshash jarayonlarni kechirgan.

Birlashgan Arab Amirligi adabiyotining yorqin vakili Shayxa Naxiy «Xotira burchagidan»⁶ hikoyasida mamlakatida ro'y berayotgan madaniy o'zgarishlar, maktablarda yangi ta'lim tizimini o'rnatish bilan uzviy bog'liq hodisalar to'g'risida yozadi. Kichkina an'anaviy maktablar – kuttablar tugatilib, muallimlar soni ortganligi, havaskorlik bilan dars beruvchi volontyorlar paydo bo'lganligi jarayoni xususida so'z yuritadi. Uning asardagi ayol qahramoni yoshligida eski maktabda tahsil olgan. Farzandlari esa yangi maktablarda tahsil olishadi. Bir kuni ayol qizini maktabga olib ketayotganida, ko'zi axlat qutiga engashib bir narsalarni sekin titkilayotgan kimsaga tushadi. Uni ko'rib, darhol eski maktabdagi o'qituvchisi ekanligini anglaydi. Uning darslarini, har payshanba kuni ota-onasi unga, ya'ni muallimga pul olib kelganini eslaydi. Bu uning har hafta oladigan maoshi edi. Lekin u ta'lim bilan birga bolalarga foydali tarbiya ham berar edi, uning qilgan o'g'itlari qahramon hayotiga ijobiy ta'sir qildi, ularni hech qachon esidan chiqarmaydi. Endi madaniy islohotlar orqali eski maktablar yopildi. Qahramon ayol ustozini bu nochor ahvolda ko'rib achinadi. Lekin yordam qo'llarini cho'zmaydi. Bu achinarli holatdir. Darhaqiqat bunga katta shahar ta'siri bo'lib, u ba'zilarni oqibatsiz qilib qo'ygani natijasidir.

Ma'rifatparvar alloma Abdulla Avloniy haqli ravishda yangi davr o'zbek madaniyati va adabiyotining asoschilaridan biri sanaladi. U pedagogik fikr taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shgan ustoz, o'z asarlarida xalqimizning eng yaxshi an'alarini aks ettirgan ijodkor, noshir va jamoat arbobidir.

Atoqli ma'rifatparvar, iste'dodli shoir, mashhur tarbiyachi Abdulla Avloniy Toshkentda 7 yoshidan maktabda, 12 yoshidan madrasada tahsil oldi.

U oldin eski maktabda ta'lim oldi. U o'z tarjimai holidan yozishicha: «12 yoshimdan O'qchi mahallasidagi madrasada dars o'qiy boshladim, 13 yoshimdan boshlab yoz kunlari mardikor ishlab, oilamga yordam qilib, qish kunlari o'qir edim. 14 yoshimdan boshlab, o'sha zamonga muvofiq har xil she'rlar yoza boshladim. Buz amonlarda «Tarjimon» gazetasini o'qib, zamondan xabardor bo'ldim»⁷. Abdulla Avloniy madrasani bitirgach, maktabdorlik bilan shug'ullandi. O'qish va o'qitish usuliga isloh kiritib, yangi tipdagi maktab tashkil etgan yosh pedagog o'quvchilarga zamonaviy bilimlar berish, Sharq va G'arb tillarini o'rgatish kabi muhim ta'lim-tarbiyaviy ishlarni amalga oshiradi. Eski maktabdagi o'qish, hayotiy, shaxsiy tajribasidan kelib chiqqan Avloniy bu borada muhim islohotlar o'tkazish tarafdori va faoli bo'ldi.

O'z davrining ilg'or ziyolilari bilan hamkorlikda diniy bilimlar qatori dunyoviy bilimlarni ham o'qitadigan yangi usuldagi maktablar ochish, kambag'al oilalar bolalarini maktablarga jalb etish va ularni kiyim-kechak, oziq-ovqat, daftar-qalam bilan ta'minlash maqsadida xayriya jamiyatlarini tashkil etgani, «Nashriyot» shirkatini tuzib, Xadrada «Maktab kutubxonasi» nomli kitob do'konini ochganining o'zi ham fikrimiz isboti bo'la oladi.

⁵ البقصمی ثریا. العرق الأسود. مجموعة قصصية. – الكويت، ۱۹۷۷.

⁶ الناخی شیخة الرحیل، مجموعة قصصية، اتحاد كتاب و ادبا الامارات، 1992، ص. 110.

⁷ Akbarova M.X. Yangi davr arab adabiyoti (XIX–XX asrlar). T., – 2009. – B.61

Abdulla Avloniy «usuli jadid», ya'ni ilg'or usuldagi maktablar uchun «Adabiyot yoxud milliy she'rlar», «Birinchi muallim», «Turkiy guliston yoxud axloq»(1913), «Ikkinchi muallim» (1912), «Maktab gulistoni» kabi darslik va o'qish kitoblarini yaratdi. Qur'oni karim suralaridan, hadisi shariflardan namunalar berish bilan bir vaqtda, o'zbek xalqining boy ma'naviy merosi – ertak, maqol, topishmoq va didaktik hikoyalardan unumli foydalanilgan bu kitoblar xalq orasida ma'lum va mashhur bo'lgan. Abdulla Avloniy pedagogikaga oid asarlarida ham, publisistik maqolalari, she'r va dramalarida ham dunyo xalqlari madaniyatini, ilm-fanni, maktab va maorifni ulug'lab, xalqni ilmi, madaniyatli bo'lishga undadi.

XULOSA

Abdulla Avloniy va uning maslakdoshlarining xatti-harakati zoe ketmadi. O'zbek xalqi savodli bo'lib yetishdi. Hozirgi davrda Avloniyga o'xshagan ajdodlarimiz o'git-saboqlari, ular o'qitilgan “eski maktab”larning yangi ko'rinishlari va chala savodli muallimlar zararligi to'g'risidagi fikrlar hali o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Chunki, hozirgi kunda ta'lim tizimida yangi islohotlar o'tkazilmoqda, ma'rifat va bilim olish yo'llari yanada kengaymoqda, xalqimiz oldida yangi ufqlar ochilmoqda.

Muxtasar qilib aytganda, mazkur maqolada tahlilga tortilgan o'zbek va arab adiblarining asarlari ayni damda bizlarni o'tmishga bir lahza bo'lsa-da, muallif bilan qaytib, bugungi kunimiz bilan solishtirish, bugunga shukrona keltirish, ertaga bugungidan-da yaxshi natijalarga erishishimizga olib kelishiga umid qilishimiz uchun turtki bo'la oladi.